

blandt livlændere, der var blevet adlet af den svenske konge, men her dømtes stadig efter livlandsk ret, med betydelig hårdere straffe end man var vant til i Sverige. Det var dog meningen, at hele retsvæsenet skulle omdannes efter svensk mønster. Til uddannelse af egnede embedsmænd, der kunne bruges ved forsvenskningens gennemførelse, tjente universitetet i Dorpat. Men den store nordiske krig forpurrede alle videre planer. Det må også tages i betragtning, at ridderskabet stillede sig afvisende overfor alle forsøg i den retning, og selv om det gennem reduktionen lykkedes at svække denne modstand økonomisk, var det alligevel en psykologisk faktor, som man måtte tage hensyn til.

Forf. behersker sit stof og evner at samle og fremlægge det ofte spredte, meget forskelligartede materiale på en overskuelig måde. Hun synes at være fortrolig med de fleste specielle livlandske forhold, men der forekommer dog enkelte usikre fortolkninger. Således har forf. tilsyneladende ikke altid haft øje for, at man ved »Livland« forstod på den ene side den forvaltningsmæssige enhed – guvernementet Livland, og på den anden side hele det område ved Østersøen, de tyske ordensriddere med udgangspunkt i Riga i sin tid havde erobret, altså også Estland, Øsel (og Kurland), det såkaldte Gammel-Livland. Selv om det gik i opløsning ved ordenstatens fald, eksisterede begrebet fortsat. Studenter fra dette område plejede at kalde sig livlændere, hvad enten de kom fra Reval, Narva, Arensburg, Riga eller Dorpat, især når de studerede ved udenlandske universiteter. Navnlig var Estland ikke et særlig kendt begreb i udlandet. Dette har måske også smittet af på det lokale plan, og det har vel således spillet en rolle ved hovrettens påstand om sin centrale placering og ved andre overvejelser af forvaltningsmæssig art, selv om ridderskabet i Estland, der jo længe før Livland havde givet sig frivilligt ind under Sverige, bestemt hævdede provinsens særstilling.

For danske læsere kan bogen tjene som et udmærket sammenligningsgrundlag for de tilsvarende skånske forhold. Det er nytteløst at spekulere over, om også Østersøprovinserne med tiden var blevet en slags Skåne, men man kan kun fastslå, at de til tider temmelig bitre erfaringer ud fra et svensk synspunkt bar udmærket frugt i de gamle danske landsdele.

VELLO HELK

HEINER HAAN: *Der Regensburger Kurfürstentag von 1636/37. Schriftenreihe der Vereinigung zur Erforschung der neueren Geschichte* c. V., Band 3. Münster, Verlag Aschendorff, 1967. xix + 304 s. 54 DM.

Med denne series tredje bind føjes endnu et væsentligt bidrag til de sidste års udforskning af den senere del af trediveårskrigen historie. Året 1635 er i tysk historieskrivning med rette blevet betragtet som afslutningen på den tyske krig og dermed som et vendepunkt, der med Frankrigs krigsindtræden gav krigen en europæisk karakter. Af den grund er perioden 1635–1648 fortrinsvis blevet studeret enten ud fra en bredere, europæisk synsvinkel eller med udgangspunkt i de enkelte territoriers historie. Den rigspolitiske udvikling, herunder den kejserlige politik, i perioden fra Pragerfreden frem til fredsforhandlingernes begyndelse i 1643 har derimod været et meget lidt udforsket område. Ganske vist har Fritz

Dickmann i sin store monografi om Den westfalske Fred (2. udg. 1965) trukket nogle linier bagud til belysning af fredens forhistorie, men uden at gå i dybden for årene umiddelbart efter 1635. En del af denne periode, nemlig tiden fra Pragerfreden i foråret 1635 og frem til den planlagte, men ikke afholdte fredskongres i Köln i foråret 1637, er nu i denne tyske disputats taget op til en nøjere behandling.

Den gængse opfattelse af Pragerfreden, at den i udstrakt grad skulle have ført til en indstilling af de indretyske kamphandlinger og markeret en samling af kræfterne under kejserens ledelse mod de ydre fjender, ser forfatteren sig ikke i stand til at acceptere. Adam Wandruszka har i *Reichspatriotismus und Reichspolitik zur Zeit des Prager Friedens von 1635* (1955) betonnet den magt, freden lagde i kejserens hånd, og de gunstige muligheder, den frembød, for at afgøre kampen om rigsforsfatningen og dermed Rigets fremtid til kejsermagtens fordel; i overensstemmelse hermed har Fritz Dickmann fremhævet freden som højdepunktet af den kejserlige magtudfoldelse under trediveårskrigen og opfattet Pragerordningen med kurfyrsterne helt i kejserens hånd som urokket i de følgende år. Denne vurdering bygger udelukkende på trykt materiale, som for årene 1635-37 er yderst sparsomt og dertil stærkt tendentiøst.

Det her foreliggende værks teser samler sig således om at vise, at ordningen af 1635 slet ikke fik den anerkendelse og udbredelse, som formentlig var tiltænkt den, og som traditionelt har været tillagt den. Denne omfortolkning mener Haan at kunne belægge gennem en analyse af det utrykte materiale til kurfyrstedagen i Regensburg 1636-37 (s. 4 ff.). Det store materiale, han i den anledning har draget frem, er i mangel af en kildepublikation i vid udstrækning indarbejdet i fremstillingen, hvis enkelte afsnit afrundes med korte sammenfatninger. Det konsekvente opgør med den tidligere forskning er næsten udelukkende begrænset til indlednings- og afslutningskapitlerne, der således danner en ramme om selve analysen.

Nok havde man med freden opnået en vidtgående afspænding i den tyske indenrigspolitik, den åbne religionskrig var bragt til afslutning, og den politiske magtkamp mellem kejser og rigsstænder var taget af i styrke, men ikke alle indretyske modsætninger var løste, ikke alle rigsstænder havde tilsluttet sig freden, amnestien omfattede ikke alle, og forsøget på at samle de militære stridskræfter og centralisere deres føring var slået fejl. Ved en række forhandlinger, som på kejserens initiativ kom i stand i Regensburg i efteråret 1636, skulle disse problemer nu løses. Gennem en minutøs analyse af det omfattende kildemateriale til denne kurfyrstedag – instruktioner, mødeprotokoller, memoranda, breve, dagbøger o. lign. – vises, at til trods for de idealistisk prægede forestillinger om en samling af Riget, som var kommet til udtryk i Pragerfreden, til trods for de to parter fælles interesse i mødet, dominerede de landsfyrstelige særinteresser under dette. Interessant er i så henseende et kapitel om de fem repræsenterede kurfyrsters og kejserens politiske konceptioner. Allerede denne analyse lader ane, at der var langt igen.

Mødets eneste positive resultat blev da kun valget af kongen af Ungarn, Ferdinand III, til romersk konge og designeret kejser. Dette skete, efter at man i en i forhold til tidligere stærkt ændret valgkapitulation havde udtrykt sin stærke misbilligelse af faderens regimente. Det påvises herved, at man for at

sikre den fremtidige overholdelse, hvilket altid havde været et stort problem for kurfyrsterne, forsøgte at skabe en løsning på Rigets regerings-, rets- og administrationsproblemer, som nok kan være af interesse for tyske rigsforfatningshistorikere. Kurfyrstekollegiet skulle som *permanent* rigsinstitution knyttes til den allerede bestående rigsledelse som et kontrollerende organ over for kejserens styre (8. kapitel).

I en stort anlagt konklusion (10. kap.) opridses det negative udfald af forsøget på at løse de ved Pragerfreden uløste problemer, og kurfyrstedagen sættes ind i en større sammenhæng både i rigspolitisk henseende og som helhed under trediveårskrigen. En lang række af resultaterne kunne fortjene en nøjere diskussion. Enkelte forekommer ikke helt overbevisende, f. eks. analysen af Bayerns stilling og dets politik, som skulle have været en vigtig årsag til kejserens svækkelse (5. og 6. kap., *passim*), og betydningen af den manglende kontrol med militæret. Endvidere forekommer hans opfattelse af den synsvinkel, hvorunder Wandruszka ser Pragerfredens betydning, mindre rigtig. Sidstnævnte vurderer fredens umiddelbare virkning *uden* at inddrage de følgende års udvikling i større omfang. Dette synes Haan ikke at have gjort sig klart; derved fremkommer nemlig en ganske anden konklusion end den, han tillægger Wandruszka, tager som sit udgangspunkt og ganske klart modbeviser gennem analysen af kurfyrstedagens problemstillinger. Endelig må det være en *esterrationalisering*, når han et enkelt sted (s. 265) slutter ud fra Den westfalske Freds endelige resultat i retning af, at med Frankrigs overenskomst med Sverige 1637 måtte det endelige udfald af krigen være givet. Krigsbegivenhederne og hans egen analyse af den indre udvikling 1635–37 tillader trods alt ikke en sådan slutning.

Blandt mange andre forhold er Haan også i stand til at kaste nyt lys over Kejser Ferdinand II's politik i hans sidste år. Hans resultater gør en grundlæggende omvurdering af det hidtidige billede af kejseren og hans politik efter Pragerfreden nødvendig.

Opfattelsen af denne mærkelige kejser, hans personlighed og politik bygger endnu hovedsagelig på Fr. v. Hurters bindstærke, men lidet kritiske biografi fra 1850'erne. Den store mængde materiale, der er fremdraget siden, har endnu ikke været gjort til genstand for nogen større behandling. Alle senere forsøg på vurderinger bærer præg af blot at være skitser eller indledende studier. Savnet af en sammenfattende, moderne behandling bliver kun større derved, at disse vurderinger er meget varierende og ofte indbyrdes modstridende.

Udslagsgivende for Ferdinand II's rigspolitik i hans sidste år var iflg. Haan hverken – som antaget af f. eks. B. Erdmannsdörfer, G. Franz, P. Rassow, A. Wandruszka – magtpolitiske eller konfessionelle målsætninger, men alene varetagelsen af arvelandenes interesser. På det rigspolitiske område savner den kejserlige politik efter 1635 en klar konception, og for den antagelse, at han skulle have forfulgt det mål med magt at omskabe Riget til et absolutistisk, habsburgsk monarki efter spansk forbillede, frembyder Regensburgerkurfyrstedagen ingen holdepunkter. Tværtimod virker hans holdning og politik i de afgørende år efter 1635 underlig passiv, ustabil og overordentlig usikker over for de indretyske problemer. En repræsentant for den tyske rigsenhed kan man i disse år ikke se i Ferdinand II.

Dermed aflives den gængse opfattelse af Ferdinand II's politik dog ikke for hele

hans regeringstid 1619-1637, men Haans undersøgelse binder os til at opdele denne i faser, hvor man tidligere har set en kontinuitet.

Alt i alt udvider dette centrale værk, der forekommer både dækkende og afbalanceret, vor viden om disse for Det tysk-romerske Rige så afgørende år betydeligt. Der gives et nærbillede af kejsermagtens stilling, dens politik, forholdet mellem denne og rigsstænderne, disses individuelle politik, de indbyrdes mod-sætninger, samt af visse dele af rigsforfatningen og rigsadministrationen, som må virke både overbevisende og inspirerende på fremtidig forskning. Således synes Haan på sidstnævnte område at være en af de første i tysk historieforskning, der har anvendt amerikaneren H. F. Schwarz' vigtige resultater (*The imperial privy council in the seventeenth century*, 1943). På mange måder kan værket tåle prædikatet skelsættende for denne fase i trediveårskrigen historie.

Med henblik på dansk historie kan det have interesse, at der fremdrages kilde-materiale, ganske vist i mindre omfang, til Christian IV's mæglingsbestræbelser 1636-37, som i hvert fald J. A. Fridericia ikke har haft kendskab til. Dette kunne tyde på, at mulighederne for studier i Christian IV's udenrigspolitik i denne periode af trediveårskrigen endnu langt fra er udtømte. Fremfor alt mangler hans mæglingspolitik i tiden før og efter Pragerfreden endnu at blive sat ind i en større, europæisk sammenhæng som et almindeligt bidrag til den udforskning af Den westfalske Freds forhistorie, som i disse år er i gang i Tyskland.

ERLAND KOLDING NIELSEN

Breve fra og til Ole Worm. II 1637-1643 og III 1644-54. Oversat af H. D. SCHEPELERN. Under Medvirken af HOLGER FRIIS JOHANSEN. Udgivet af Det danske Sprog- og Litteraturselskab. København, Munksgaard, 1967 og 1968. 496 og 650 s. 35.00 og 36.00 kr.

Det skyldtes Willum Worms omhu og pietetsfølelse, at hans fader, Ole Worms breve blev bevaret for eftertiden. Den respekt, dette indgyder, bliver ikke mindre ved den kendsgerning, at brevene fra det sidste par år af Ole Worms levetid ikke er særlig flatterende for Willum Worm. Han var på den tid på studieophold i udlandet, og brevene viser, at faderen ofte var misfornøjet med hans opførsel. Han fandt, at sønnen søgte slet selskab, brugte for mange penge, studerede de forkerte fag og - hvad der måske var det allerværste - var efterladende med hensyn til at skrive hjem. Når der blandt bebrejdelserne også findes bemærkninger om sønnens tegnsætning, får læseren dog nok en fornemmelse af, at den gamle herre derhjemme i København er ved at komme lidt langt ud i gnave-rierne. Men i 1650'erne blev Ole Worm også stadig mere svagelig, og det kneb med at klare embedsforretningerne. Så kom i sommeren 1654 den pest, som til sidst også tog hans liv. Brevene viser det drama, den skabte rundt om ham: københavnernes døde i hundredvis, og de velhavende eller blot nogenlunde velstillede flygtede fra byen. Men Worm blev og gjorde sin pligt. Det er klart, at denne situation prægede hans stemning, også i forholdet til sønnen, som han på en måde var stolt af, men hvis letsind foruroligede ham. Halvdelen af brevene fra dødsåret 1654 er til eller fra ham, og i flere af de øvrige kommer Worm ind på sønnen og dennes rejse.